

АКТИВІЗАЦІЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ЇХНЬОЇ ЗАГАЛЬНОПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Стаття присвячена висвітленню основних психолого-педагогічних передумов розвитку комунікативної компетентності вчителя. Серед них поряд з психолого-педагогічним супроводом розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя автор виділяє активізацію професіонального та особистісного самовизначення вчителів та їх саморозвиток, а також підвищення рівня інноваційної складової їхньої загальнопрофесійної компетентності.

Ключові слова: комунікативна компетентність, вчитель, самовизначення, саморозвиток.

Статья посвящена освещению основных психолого-педагогических предпосылок развития коммуникативной компетентности учителя. Среди них наряду с психолого-педагогическим сопровождением развития коммуникативной компетентности будущего учителя автор выделяет активизацию профессионального и личностного самоопределения учителей и их саморазвитие, а также повышение уровня инновационной составляющей их общепрофессиональной компетентности.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, учитель, самоопределение, саморазвитие.

Article is devoted to illumination of the basic psychological and pedagogical preconditions of development of communicative competence of the teacher. Among them in addition to psychological and pedagogical support of development of communicative competence of the future teacher the author allocates activization of professional and personal self-determination of teachers and their self-development, and also increase of level of innovative component of them common professional competence.

Key words: communicative competence, the teacher, self-determination, self-development.

Вступ. Однією з найважливіших якостей педагога є його вміння організувати взаємодію з дітьми, спілкуватися з ними і керувати їхньою діяльністю. Під професійно-педагогічним спілкуванням розуміють систему взаємодії педагога і вихованців, змістом якого є обмін інформацією, пізнання особистості, здійснення виховного впливу. Педагог виступає як активатор цього процесу, організує і направляє його. У педагогічній роботі значимість спілкування багатогранна, що добре відчуває педагог. Взаємодія з дітьми у ході навчання, організація учнів на виконання колективних справ, формування взаємин членів колективу, забезпечення сприятливого мікроклімату – от далеко не повний перелік тих питань, вирішувати які допомагає спілкування. Спілкування виступає як система з багатьма функціями: інформаційно-комунікативною, регуляційно-комунікативною, афективно-комунікативною. В процесі спілкування всі ці функції повинні реалізуватися цілісно, комплексно, інакше ефективність спілкування буде незначна.

Метою статті є розкриття психолого-педагогічних передумов розвитку комунікативної компетентності вчителя.

Результати дослідження. Варто підкреслити, що спілкування педагога з учнями у виховному аспекті є значимим і реалізується через ряд етапів: моделювання педагогом майбутнього спілкування із класом, аудиторією в процесі підготовки до безпосередньої діяльності дітьми (прогностичний етап); організація безпосереднього спілкування із класом, аудиторією момент споконвічної взаємодії з ними (початковий період спілкування); управління спілкуванням у педагогічному процесі, що розвивається; аналіз здійсненої системи спілкування на майбутню діяльність [1].

Грунтуючись на цьому можна сказати, що у соціально-психологічному аспекті управління пошуком на уроці і спільній творчій діяльності педагога і учнів здійснюється через вірно організовану систему спілкування. Ініціатива у спілкуванні дає можливість педагогові вирішувати ряд стратегічних і тактичних навчально-виховних і соціально-психологічних завдань: забезпечується керівна роль учителя у

Питання психології

навчально-виховному процесі. Педагогічно доцільний напрямок спілкування, що формує відповідні настрої, почуття дітей, створює можливість створення потрібного соціально-психологічного клімату, що забезпечує ефективність навчально-виховної діяльності [2].

Професійно-педагогічна організація спілкування висуває значні вимоги до комунікативної культури педагога, що передбачає: уміння педагога швидко і правильно орієнтуватися у мінливих умовах спілкування; правильно планувати і здійснювати систему комунікації, зокрема її найважливіша ланка – мовленнєвий вплив; швидко і точно знаходити адекватний зміст акту спілкування, комунікативні засоби, що відповідають одночасно і творчій індивідуальності педагога, і ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям учнів; постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні.

З безлічі розроблених і таких, що не знайшли практичне застосування у педагогічній практиці психорозвиваючих методів одержали такі, які пов'язані з особистісно орієнтованою психотерапією. Вона містить у собі різноманітні індивідуальні і групові засоби психологічного впливу, які спрямовані на те, щоб змінити відношення людини до того, що відбувається з нею і довкола нього, навчити її терпінню і розумінню, виробити і розвинути у неї здатність бачити позитивне у всім і опиратися на нього.

Психологічний розвиток у педагогічній практиці переслідує наступні цілі: емоційне розкріпачення людини; розвиток у неї потреби у спілкуванні з людьми і почуття спільності з ними; саморозкриття людини, її самоактуалізація як особистості; формування у людини ефективних форм адаптивної міжособистісної поведінки; більш активне включення людини у громадське життя і спонукання її до прийняття на себе відповідальності. Таким чином, психологічний розвиток щодо діяльності педагога означає розкриття його індивідуальності, формування нового стилю спілкування з дітьми, вироблення і закріплення більш розвинених педагогічних

умінь і навичок, прийняття на себе більшої відповідальності за долю дітей, за результати навчання і виховання.

Психологічний розвиток може мати індивідуальні і групові форми. Перші передбачають роботу психолога і педагога один на одного, а інші - одночасну роботу психолога відразу із групою педагогів. Участь у Т-групах може допомогти педагогові краще дізнатися про себе як особистість, виробити індивідуальний стиль діяльності, навчитися краще розуміти своїх колег і батьків, з якими доводиться вступати у спілкування із приводу навчання і виховання їхніх дітей. Організація зустрічей може виявитися корисною для починаючих учителів і вихователів з метою підвищення рівня самосвідомості і розвитку особистості. Групи тренінгу вмінь корисні при виробленні у майбутніх педагогів професійних комунікативних умінь і навичок, зокрема у педагогічних навчальних закладах і установах зайнятих підвищенням кваліфікації педагогів [3].

Емпіричне дослідження комунікативної компетентності та уявлень вчителів про себе показало існування ряду обмежень даної компетентності, а також виявило особливості уявлень про собі вчителів з різним рівнем розвитку комунікативної компетентності. Зважаючи на це, необхідно звернути увагу на принципи індивідуальної і групової роботи психолога із вчителями, які вичерпно розглянуті, зокрема, Н.В. Ключовою [4]. Ключова ідея полягає у тому, що практичне і конструктивно-діяльнісне забезпечення педагогічної діяльності передбачає активну взаємодію психолога і педагога, які зберігають тісний контакт на всіх етапах взаємодії: від аналізу конкретного досвіду через рефлексію і проблематизацію до постановки цілей і завдань професійного та особистісного розвитку і до їхньої реалізації. Позиція психолога ціннісно насичена та етично вивірена, він зацікавлений та емоційно співпереживає педагогові. „важливим моментом у роботі психолога є визначення своєї позиції і доведення її до шкільного педагога. Психолог не оцінює, не судить, не експертує” [Там же, С.28]. Основні завдання психолога при цьому полягають у

Питання психології

тому, щоб створити умови для психологічної підтримки педагога, допомогти педагогові у рішенні професійних та особистісних проблем, дати рекомендації адміністрації, методистам при прийомі педагога на роботу, при просуванні, формуванні робочих груп, звільненні, тобто взяти активну участь у кадровій політиці установи.

У роботі з вчителями психолог-професіонал готовий взаємодіяти з педагогом при рішенні завдань професійного розвитку. У роботі з вчителем з розвитку комунікативної компетентності психолог може використати всі пропонувані нами методи або деякі з їх. Це залежить насамперед від вчителя, його споживи у контакті із психологом, від мотивації його діяльності і бажання пізнати свої ресурси та обмеження комунікативної компетентності. Крім того, це залежить від професійної готовності психолога працювати з вчителем.

Інноваційні процеси, що відбуваються сьогодні у соціально-економічному житті суспільства, висувають нові вимоги не лише до рівня освіченості випускника школи, але й рівня професійної кваліфікації і компетентності сучасного вчителя. Орієнтація системи освіти на нові види діяльності обумовлює пошук нових освітніх форм. Введення профільного навчання розглядається сучасною педагогікою як важливий механізм підвищення якості і фундаментальності освіти, що, у свою чергу, припускає зміну цілей освіти, перехід від знанієво-центрованої організації освітнього процесу до гуманістичної особистісно-центрованої, до розвитку здібностей, дарувань і компетентностей людини, її самореалізації.

Зміна цілей освіти вимагає освоєння нових функцій, змісту діяльності, прогресивних форм і технологій організації освітнього процесу. Традиційна навчальна діяльність педагога у контексті профільного навчання доповнилася функціями управління дослідницькою і пізнавальною діяльністю учня. Зросли вимоги до загальнопрофесійної компетентності педагогів у нових умовах навчання. Аналіз публікацій, присвячених вивченню питань інноваційного навчання у середній школі, дозволяє констатувати, що

воно, на відміну від традиційного, надає учням можливість вибрати для більш глибокого вивчення конкретну пріоритетну область, пов'язану з їхніми особистісними інтересами і професійними схильностями. Оскільки вибір припускає ряд варіантів, то перехід до профільності - це, насамперед, розширення свободи, варіативності і доступності шкільної освіти. Як показує практика, сьогодні найбільш затребуваними є чотири основних профілі: гуманітарний, соціально-економічний, природно-математичний, технологічний (інформаційно-технологічний).

Введення інноваційного навчання стає у наш час об'єктивною реальністю, що породжує у теж час багато питань, головний з яких: „Що необхідно для забезпечення інноваційного навчання?”. Відповіді респондентів розподілилися у такий спосіб: підручники і навчальні посібники для учнів - 58,8%; нова технологія навчання, що включає дистант - 58,25; посібники для вчителя - 55,9%; курси підвищення кваліфікації і навчальні семінари для вчителів - 65,8%; методика психолого-педагогічної діагностики учнів - 32%.

Як бачимо, максимальний бал одержав курс підвищення кваліфікації вчителів інноваційних класів. За нашими спостереженнями, однак, багато керівників освітніх установ мають неясне уявлення про професійні вимоги, що висуваються до педагога інноваційного школи. Попередньо була проаналізована професійна діяльність педагогів профільних гуманітарних класів, виділені дії та операції, що входять до її структури, вивчені динамічні особливості даної діяльності та її складових, визначені шляхи реалізації мотивів діяльності вчителя. Проведений аналіз дозволив обґрунтовано визначити професійні вимоги до педагога гуманітарних класів у системі інноваційного навчання і вибрати методи оцінки і прогнозування професійної придатності. Професіограмою були виділені професійно значимі особистісні якості вчителя, що працює у гуманітарних класах у системі інноваційного навчання: спеціальна предметна компетентність, високий інтелект, загальна культура, прагнення до творчості,

Питання психології

організованість, висока моральність та ін. Професіограма педагога профільних гуманітарних класів складалася на основі врахування думок всіх учасників освітнього процесу: колег, батьків, учнів профільних гуманітарних класів старшої школи, а також уявлень педагогів про самих себе. Вона має трьохрівневу структуру, що складається з декількох компонентів, значимими складовими якої є: спеціальна предметна компетентність, що включає знання з предметів гуманітарного профілю (українська мова, література, іноземна мова); загальнопедагогічні знання і знання психології спілкування; загальнокультурна та освітня компетенції, що включають володіння комп'ютером і такі особистісні якості, як висока моральність і прагнення до творчості.

Професійна компетентність педагогів-гуманітаріїв у контексті інноваційного навчання, визначається нами як трьохрівневе системне утворення в єдності (базової) комунікативної, загальнопедагогічної компетентностей і лінгвістичної компетенції. Динаміка розвитку складових обумовлена процесом самореалізації особистості педагога у контексті виявлених педагогічних умов. До психолого-педагогічних умов підвищення професійної компетентності педагогів у системі профільного навчання віднесені наступні: реалізація програми підвищення професійної компетентності педагога профільного гуманітарного класу; відбір засобів програмно-дидактичного забезпечення процесу підвищення професійної компетентності педагога; формування рефлексивної позиції педагога у відношенні своєї професійної діяльності засобами освітньої і самоосвітньої діяльності.

Представимо короткий опис кожної з них. Розробка програми підвищення професійної компетентності педагогів профільних гуманітарних класів здійснювалася з урахуванням запитів, інтересів і потреб кожного педагога і реалізована у реальному педагогічному процесі з колективами викладачів гуманітарних дисциплін, що працюють у профільних класах п'яти загальноосвітніх установ міста Хмельницького в період з 2003

по 2006 рр. Ядром програми стало комплексне використання активних методів і форм навчання, а також емпатійних і рефлексивних прийомів.

Структура програми підвищення інноваційної складової загальнопрофесійної компетентності педагогів профільних гуманітарних класів включає три навчальні модулі, які розраховані на підвищення рівня всієї складової професійної компетентності викладачів гуманітарних дисциплін, що працюють у системі профільного навчання. Навчальні модулі є взаємодоповнюючими і взаємообумовленими: осмислені і прийняті педагогами цілі і завдання процесу (власного маршруту) підвищення професійної компетентності реалізовувалися через використання запропонованих програмою форм і засобів, що забезпечують, у свою чергу, безперервність і рефлексію самого освітнього процесу.

Індивідуальний освітній маршрут педагога профільного гуманітарного класу, іншими словами, особистісний план професійного росту, має суто індивідуальний характер. Маршрут визначався у кожному конкретному випадку, виходячи із цілого ряду факторів, що включають стаж роботи вчителя у системі профільного навчання, характер освітніх запитів і інтересів, рівень професійної компетентності, конкретні особисті досягнення педагога та учня, сильні і слабкі сторони. Маршрут складався самим педагогом за підтримкою і консультаційною допомогою шкільного психолога і заступника директора освітньої установи з науково-методичної роботи. Складений маршрут міг носити як компенсаторний характер, спрямований на заповнення „пробілів та „областей недостатньої компетентності”, так і розвиваючий характер.

Відбір засобів програмно-дидактичного забезпечення процесу підвищення інноваційної складової загальнопрофесійної компетентності педагогів здійснювалося на основі ідей „інноваційного навчання”, що вносить інноваційні зміни у соціальне середовище і включає методи діалогізації, проблематизації, персоналізації та індивідуалізації. До найбільш ефективних методів і форм навчання нами віднесено

Питання психології

методи проектування в освітньому процесі педагогічних ситуацій, заснованих на досвіді реальної професійної діяльності і використання інтерактивних і активних методів навчання. До таких віднесені такі активні та інтерактивні форми навчання, як: групове та індивідуальне проектування, колоквиуми, дискусії, „круглі столи”, комунікативні тренінги, що сприяють розвитку ініціативи, комунікативних якостей педагогів і вміння користуватися своїм інтелектом.

Проблема, з якої зіштовхуються вчителі профільних гуманітарних класів багатьох шкіл, полягає у неоднорідності і розбіжностях у рівнях підготовки учнів, що прийшли до профільного класу із інших загальноосвітніх установ. У достатньо стислий термін учитель повинен не лише сформувати команду однодумців на уроці, але й ліквідувати розбіжності у рівнях підготовки школярів, усунути пробіли у знаннях і сформувати позитивну установку на навчання, іноді у новому, для більшої частини школярів, колективі. У цьому випадку від учителя потрібен високий рівень професійної компетентності. Проблема вирішувалася нами через організацію профільних таборів у канікулярний період. Лінгвістичний табір, організований у рамках педагогічного експерименту, функціонував регулярно у канікулярний період. За цей час педагогами профільних гуманітарних дисциплін були створені дванадцять різних курсів, включаючи мовні.

За даними спостереження, зміст, а також інноваційні виховні технології, реалізовані у лінгвістичному таборі, обумовлювали не лише інтерес учнів до вибраного профілю, але й підвищення професійної компетентності педагогів, що працюють у таборі. В умовах експериментального навчання засобом підвищення рівня професійної компетентності стало також рішення загальнопедагогічних завдань: побудова педагогічного процесу (уроку) за аналогією з відвіданими заняттями з обміном передовим досвідом; конструювання нових форм навчання, у тому числі у профільних лінгвістичних таборах у канікулярний час; впровадження педагогічних інновацій за

аналогією з освітніми системами інших освітніх установ та ін.

Формування рефлексивної позиції педагога у відношенні своєї професійної діяльності засобами освітньої і самоосвітньої діяльності. Поняття „рефлексія” розглядається як узагальнений тип реальності, що проявляється у різних видах розумової, творчої активності і передбачає аналіз, критичну реконструкцію реальності і нормативну сторону діяльності. Це - уміння усвідомлювати рівень своєї діяльності, уміння аналізувати і бачити причини недоліків у своїй роботі, знання і використання засобів і методів свого професійного вдосконалення.

Як основні мотиви формування рефлексивних умінь розглядалися: орієнтація на особисті інтереси педагога (підвищення розряду або кваліфікаційної категорії, участь у грантових програмах і конкурсах); потреби фахівця (результати анкетування та опитувань); формування потреби у самовдосконаленні і самоствердженні, створення ситуації професійної конкуренції, при відборі для роботи у профільних класах або класах підвищеного рівня. Свідома рефлексія власної професійної діяльності проявлялася у педагогів не лише при складанні індивідуального освітнього маршруту, на основі діагностування рівня сформованості професійної компетентності, але й на всіх етапах реалізації програми експериментального навчання. Поділ вищезгаданих педагогічних умов можливий лише теоретично, свідченням чому виступають приклади зі шкільної практики самих педагогів.

Реалізація виявлених психолого-педагогічних умов підвищення інноваційної складової загальнопрофесійної компетентності педагогів профільних гуманітарних класів дозволяє актуалізувати безперервний процес самоосвіти педагогів, через участь самих педагогів у побудові власного індивідуального освітнього маршруту, на основі професійних інтересів та існуючих освітніх потреб. Участь педагогів у складанні і відстеженні результатів виконання індивідуального освітнього маршруту робить процес підвищення

Питання психології

професійної компетентності більш усвідомленим і цілеспрямованим для педагога.

З метою подальшого розвитку рівня комунікативної компетентності вчителів вбачається за доцільне рекомендувати обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти:

забезпечувати належний науково-методичний супровід розвитку професійної компетентності педагогів, що дозволяє встановлювати партнерські стосунки з учителями і керівниками шкіл, розвивати в них потребу у безперервній освіті та вдосконаленні професійної та особистісної компетентності, формувати вміння здійснювати особистісно орієнтований педагогічний процес, спрямований на розвиток ключових компетентностей учня;

координувати зусилля обласних, міських і районних методичних служб, міжшкільних методичних центрів щодо формування професійної компетентності педагогів; забезпечувати інтеграцію методичної роботи через створення єдиного інформаційно-методичного простору, що сприятиме розвитку системи освіти, реалізації програм модернізації освіти, організації інноваційної та експериментальної роботи, організації аналітико-діагностичного та експертного забезпечення діяльності освітніх установ;

розширити напрямки та поглибити зміст наукової та експериментальної роботи, застосовувати новітні педагогічні технології, створювати умови для розвитку педагогічної ініціативи, підвищення фахової майстерності;

удосконалити курсову перепідготовку педагогічних працівників через упровадження дистанційної форми навчання, створення інформаційних програм, комп'ютерних посібників і рекомендацій для слухачів курсів, оптимізацію використання кредитно-модульної системи у післядипломній освіті;

оптимізувати роботу щодо організації та упровадження моніторингу рівнів професійної компетентності педагогічних і керівних кадрів, розробити критерії і моделі її оцінювання;

забезпечувати об'єктивність, надійність і відкритість моніторингу професійної

компетентності педагогів на всіх рівнях (самоаналіз, шкільний, районний, міський, обласний);

розробити моделі організації мережі методичної роботи в освітньому просторі сільського району, постійно діючих курсів підвищення кваліфікації вчителів засобами Інтернету (організація спільної пошукової дослідницької діяльності вчителів та учнів різних шкіл, віртуальних консультацій і методичних об'єднань тощо);

ініціювати створення асоціації педагогів і рефлексивно-проектних майстерень, експериментальних лабораторій як форм активної взаємодії, спрямованих на формування професійного педагогічного співтовариства.

У свою чергу методичним службам районних (міських) відділів освіти пропонується:

здійснювати управління розвитком компетентності педагога шляхом створення такого професійно-розвивального середовища, що забезпечило б формування ціннісних орієнтацій педагогів, здатності до інтелектуально-критичного сприймання дійсності, рефлексивного мислення, оволодіння змістом сучасної освіти і тенденціями змін в освітньому просторі, методологією власної діяльності та свідомого вибору шляхів самовдосконалення;

оновлювати зміст і форми методичної роботи, створювати інформатизований варіативний науково-методичний простір, що забезпечить умови розкриття творчого потенціалу педагога, набуття їм навичок дослідницької роботи, збагатить перспективним досвідом;

забезпечувати організацію пошукових досліджень у галузі розроблення та упровадження методик і технологій навчання та виховання, удосконалення форм і методів роботи з педагогічними та керівними кадрами, в організації діяльності експериментальних педагогічних майданчиків, творчих груп тощо;

ініціювати оновлення системи роботи методичних кабінетів на засадах маркетингової діяльності.

Адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів рекомендується:

Питання психології

здійснювати співпрацю з обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, вищими педагогічними навчальними закладами та науково-дослідними установами, громадськими та іншими організаціями;

удосконалювати педагогічну майстерність учителів через здійснення керівництва роботою школи молодого вчителя, шкільних методоб'єднань, предметних кафедр, творчих педагогічних колективів;

формуванню у педагога потребу бути суб'єктом власної професійної діяльності і професійного розвитку, стимулювати самоосвіту;

здійснювати моніторинг професійного зростання педагога, створювати умови для проектування траєкторії індивідуального розвитку;

забезпечувати у педагогічних колективах позитивний мікроклімат, налаштований на

активізацію та розвиток життєтворчості педагогів.

Висновки. У педагогічному колективі повинна бути проведена психологічна діагностика вчителів, а вже на її основі підготовлена робота, у процесі якої можуть бути створені ситуації, пов'язані з постановкою педагогічних проблем і усвідомленням необхідності їхнього рішення та ін. Цьому будуть сприяти психологічні тренінги, робота проблемних і творчих груп, проведення досліджень з невирішених педагогічних проблем, проведення організаційно-діяльнісних та інших ділових ігор, збір нових педагогічних ідей, а так само пошук шляхів їхнього спільного рішення. Таким чином, активізації професійного та особистісного самовизначення педагогів та їхньому саморозвитку сприяє діагностико-розвивальна робота, що є одним з факторів росту професійної майстерності педагога та умовою перекладу його у режим розвитку.

Література

1. Максименко С.Д., Щербан Т.Д. Професійне становлення молодого вчителя /С.Д. Максименко, Т.Д. Щербан. – Ужгород: Закарпаття, 1998. – 106 с.
2. Макаренко С.С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя /С.С. Макаренко/ Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - К., 2001. - 18 с.
3. Джонсон Д. У. Тренинг общения и развития /Д.Джонсон. - М.: Прогресс, 2000. - 248 с.
4. Ключева Н.В. Технологии работы психолога с учителем /Н.В. Ключева. - М.: ТЦ „Сфера”, 2000. - 192 с.